

УДК 33.338,48

Потравка Лариса Олександрівна

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри екології та

сталого розвитку імені професора Ю.В. Пилипенка

Херсонський державний аграрно-економічний університет

Potravka Larysa

Doctor of Economic Sciences, Professor

Kherson State Agrarian and Economic University

ORCID: 0000-0002-0011-2286

Пічура Іван Олександрович

аспірант

Херсонського державного аграрно-економічного університету

Pichura Ivan

Graduate Student of the

Kherson State Agrarian and Economic University

НАПРЯМИ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИЗМУ ПРИЧОРНОМОР'Я

УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

DIRECTIONS FOR TOURISM RECOVERY IN THE BLACK SEA

REGION OF UKRAINE DURING THE POST-WAR PERIOD

Анотація. Визначено місце галузі туризму у економіці Причорномор'я України. Встановлено стан туристичної галузі у відповідності до зміни податкових надходжень у 2022 році. Доведено ускладнюючі фактори здійснення аналізу туризму у Херсонській області. Акцентовано на порушенні природних та міських ландшафтів у зоні бойових дій та тимчасовій окупації. Наведено результати ЮНЕСКО

щодо руйнації історично-культурної спадщини України на сьогоднішній день, наголошено на масштабах злочинів військ російської федерації. Досліджено досвід повоєнного розвитку туризму Боснії і Герцеговини, зосереджено на практиці впровадженні туризму пам'яті. Встановлено реальні види туристичної діяльності, які можуть функціонувати на деокупованих територіях під час дії воєнного стану. Визначено перспективність господарського туризму, насамперед, зосередженого на розвитку аграрного сектору Причорномор'я. Встановлено, що рівень активності сільськогосподарських товаровиробників після деокупації свідчить про перспективність розвиток сільського господарства у майбутньому. Визначено, що у повоєнний період серед прихильників «чорного» і екстремального туризму регіон буде користуватися попитом. У зв'язку з цим, така категорія відвідувачів може використовуватися як інформаційний ресурс. Наголошено на необхідності зміни концепції туризму Херсонської області. Акцентовано на важливості перегляду туристичного продукту регіону та підвищенні рівня культури подорожей. В свою чергу, це надасть можливості створенню плану по відновленню туристичних підприємств та мінімізувати вкладення у відбудову. Зазначено, що розважально-гастрономічний характер туристичних послуг необхідно переглянути в бік духовно-пізнавальної наповненості туристичного продукту, що дозволить чітко зорієнтувати власників у формуванні стратегії розвитку. Розвиток туризму пам'яті стане можливістю для розвитку підприємництва по виготовленню сувенірної продукції та приватних екскурсій. Встановлено, що для громад, які постраждали від військової агресії, відвідуванні туристів може стати початком розбудови, популяризацією культури південного краю.

Ключові слова: Причорномор'я України, економіка, туризм, туристичні об'єкти, туристичний продукт, туризм пам'яті, господарський туризм.

Summary. *It was determined the place of the tourism in the economy of the Black Sea region of Ukraine. The state of the tourism industry in accordance with the change in tax revenues in 2022 was established. Factors complicating the analysis of tourism in the Kherson region have been proven. Emphasis is placed on disturbed natural and urban landscapes in the military actions zone and zone of temporary occupation. It was given the results of UNESCO regarding the destruction of the historical and cultural heritage of Ukraine, and the scale of the crimes committed by the troops of the Russian Federation is emphasized. The experience of the post-war development of tourism in Bosnia and Herzegovina is studied, focusing on the practice of memory tourism implementation. It has been established the real types of tourism activities that can work in the de-occupied territories during the martial law. The prospects of practical tourism, primarily focused on the development of the agricultural sector of the Black Sea region, have been determined. It was established that the level of activity of agricultural producers after de-occupation indicates the promising development of agriculture in the future. It was determined that during the post-war period, the region will be in demand among supporters of "black" and extreme tourism. In this regard, this category of visitors can be used as an information resource. It was emphasized on the need to change the concept of tourism of the Kherson region. Emphases also were placed on the importance of revising the region's tourism product and raising the level of travel culture. In its turn, this will provide an opportunity to create a plan for the restoration of tourist enterprises and minimize investment into reconstruction. It is noted that the entertainment-gastronomic nature of tourist services needs to be reconsidered in the direction of the spiritual-cognitive content of the tourist product, which will allow to clearly orienting the owners in the formation of the development strategy. The development of memory tourism will become an opportunity for the development of enterprises producing the*

souvenir products and private tours. It has been established that for communities affected by military aggression, visiting tourists can be the beginning of development and popularization of the culture of the southern region.

Keywords: *Black Sea region of Ukraine, economy, tourism, tourist objects, tourist product, memory tourism, practical tourism.*

Постановка проблеми. Доступності берегової смуги Чорного моря, стан об'єктів культурно-історичної спадщини та придатність і безпечність мережі курортів Причорномор'я України є факторами відновлення сфери туризму Причорномор'я України. Стан галузі туризму Херсонської області характеризується як критичний, а узбережжя Чорного моря, яке вважається основою туристичного бізнесу області, знаходиться в окупації. Досвід звільнених територій доводить злочинну поведінку загарбників, які окрім викрадення майна вчиняють руйнацію або повне знищення культурно-історичних пам'яток, житлового фонду, підприємств та закладів. Території перебування злочинних військ заміновані, забруднені залишками техніки, снарядами та паливом, тому після звільнення потрібен значний період для знешкодження та убезпечення. Розмінування берегової смуги стане важливим завданням для військових фахівців України, а пріоритетність безпеки громадян буде супроводжуватися ретельною перевіркою територіальних вод України. Тому, розгляд відновлення морського туризму області буде залежати від висновків військових фахівців. У той же час, відновлення економіки деокупованих областей є пріоритетним напрямом для органів влади та місцевого самоврядування і зосереджується на відбудові ведучих галузей довоєнного періоду. Публікацію присвячено пошукам відновлення туризму деокупованих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі проведення даного дослідження були вивчені результати досліджень вітчизняних та

зарубіжних дослідників. Важливим завданням є окреслення напрямів розвитку галузі туризму Херсонської області, яке дозволить якнайшвидше відновити деокуповані території. Актуальності набуває вивчення досвіду країн з повоєнним розвитком, в першу чергу, країн ЄС. Питання повоєнного відновлення туризму України порушено вітчизняними дослідниками, зокрема, колективом авторів: О. Носиревим, Т. Деділовою, І. Токар [20]. Наукове і практичне значення у пошуках напрямів розвитку туризму у повоєнний період має праця авторського колективу, до складу якого увійшли: А. Моц, С. Шевчук, Т. Серeda [21]. З метою дослідження еколого-економічних втрат Херсонської області від вторгнення російських військ вивчено наукову роботу колективу авторів: Т. Сак, І. Більо, Ю. Ткачук [10]. Питання державного регулювання та підтримки порушено колективом авторів, до якого входять фахівці галузі публічного управління: М. Плотнікова, В. Якобчук, Є. Ходаківський [12]. Розглянуто наукові публікації Zeid A. Kassouha [8], в яких висвітлено досвід Боснії і Герцеговини щодо повоєнного розвитку туризму регіону. Встановлено, що першочергового вирішення потребує завдання визначення напрямів повоєнного відновлення туризму, які мають здійснюватися відповідно рівня порушення територій бойовими діями.

Формулювання цілей статті. Метою публікації є визначення напрямів відновлення туризму Причорномор'я України у повоєнний період, що передбачає формування нових видів туризму, зокрема, туризму пам'яті. З урахуванням досвіду повоєнних країн визначено важливість розмежування «чорного» туризму і туризму пам'яті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною місією повоєнного туризму Причорномор'я України є популяризація Південного краю, висвітлення національної ідеї широкому колу міжнародної спільноти, створення історії боротьби українського народу проти російських окупантів. Військова агресія російського війська

супроводжується руйнацією та знищенням населених пунктів, природних і штучних екосистем, є причиною екологічних катастроф. Встановлення обсягів втрат, економічних та екологічних, потребує наскрізного моніторингу та проведення екологічних досліджень, зруйнований уклад життя населення засвідчує соціальну катастрофу.

Дослідження розвитку туризму в Україні слід поділити на такі періоди: період до карантину (до 2020 року), період зняття певних карантинних обмежень або довоєнний (2020-2021 рр.), період воєнного стану (2022 рік). Дослідженнями встановлено, що за 2021 рік до бюджету громад України надійшло 244 млн грн туристичного збору, що на 86,8% перевищує показник 2020 року (130,6 млн грн) та на 20 % вищий за показник 2019 року (196 млн грн). Найбільше збору надійшло від міста Київ – 68 млн грн, Одеської області – 26,8 млн грн, Львівської області – 23 млн грн, Київської області – 15,3 млн грн та Закарпатської області – 11,7 млн грн. 154 млн грн збору сплачені юридичними особами, 90 млн грн – фізичними особами (ФОП). У розрізі сезонів визначено, що влітку здійснено 35% сплат від загального річного туристичного збору, восени – 40% [1].

Варто зазначити, що ставка збору встановлюється у відповідності до рішення місцевих рад за кожну добу тимчасового розміщення у розмірі до 0,5% для внутрішнього туризму і до 5% для в'їзного. Середнє значення у 2021 році суми становило від 30 грн для внутрішнього туризму та до 300 грн для в'їзного туризму. Чисельність іноземців у 2021 році зросла на 26,3 % у порівнянні з 2020 роком та склала 4,271 млн осіб. У цей же період 14,7 млн громадян України здійснювали подорожі до країн світу [1; 2; 3].

Визначено, що у стан галузі туризму характеризується через порівняння туристичних зборів за різні роки. Надходження у 2022 році скоротилися на 24 % у порівнянні з показником 2021 року і склали 178млн. 948 тис. грн. [2]. Зафіксовано зниження активності діяльності підприємств

галузі на 58%, зокрема, податки від кемпінгів, дитячих таборів відпочинку скоротилися з 137 млн грн до 57 млн грн [1; 2]. Скорочення податкових надходжень спостерігалось по 14 областях України. Постраждалими є області, що перебували або перебувають у зоні бойових дій та є тимчасово окупованими. Скорочення надходжень по Херсонській області становило 95%, по Миколаївській – 90%, Донецькій – 83%, Луганській – 80%. Помітний спад у Одеській області (80%), Запорізькій (78%), Харківській (61%) та м. Київ (54%), також Київській (43%), Сумській (58%), Чернігівській (53%), Житомирській (24%), Дніпропетровській (15 %) та Рівненській (15 %) областях.

Визначено перерозподіл міграційних потоків у 2022 році та помітне зростання туристичних зборів у таких областях: Львівська – 41 млн 430 тис. грн., (+79%), Івано-Франківська – 17 млн 956 тис. грн. (+73,4 %), Черкаська – 12 млн 555 тис. грн. (+67,7 %), Закарпатська – 19 млн 471 тис. грн. (+65,7 %) [1]. Завантаженість туристичних об'єктів пов'язана зі спрямованістю міграційних потоків до кордонів з країнами ЄС, які всебічно підтримують Україну.

Проведено дослідження показників розвитку туристичної галузі Херсонської області у відповідності до яких, надходження туристичного збору до місцевих бюджетів у 2019 році становили 560,3 тис. грн, що на 166,42 % більше показника 2018 року (210,3 тис. грн). У 2020 році обсяг збору сягав 460 тис. грн. [4; 5; 19]. У 2021 році управлінням туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації у співпраці з мобільним оператором «Київстар» проведено моніторинг туристичних потоків Херсонської області та визначено, що у 2021 році Херсонщину відвідали приблизно 4,8 млн туристів, у тому числі 4,77 млн. внутрішніх туристів та 71 тис. іноземців, що на 26 % та на 24 % більше ніж у 2020 році. Проаналізовано потоки туристів у розрізі районів: Херсонський район – 27% (1,3 млн осіб), Скадовський район – 24 % (1,1 млн осіб),

Генічеський район – 21 %, (1,0 млн осіб), Бериславський район – 17% (0,8 млн осіб), Каховський район – 11 %, (0,5млн осіб) [5]. Встановлено, що окрім внутрішніх туристів Херсонську область відвідували туристи з Польщі, Німеччини, США, Великобританії, Естонії, Швеції, Франції, Італії, Туреччини, Нідерландів.

В процесі здійснення досліджень до туристичної галузі Причорномор'я ми відносимо Одеську, Миколаївську та Херсонську області. Після вторгнення російських військ територія Херсонської та частина Миколаївської областей були окуповані. Після деокупації частини Херсонської області та міста Херсон тривають постійні атаки в ході яких знищується житловий фонд, історично-культурні пам'ятки, підприємства готельно-ресторанного бізнесу, транспортна інфраструктура.

Проаналізовано ступінь руйнації культурно-історичної спадщини на основі даних ЮНЕСКО та встановлено, що на початок 2023 р. в Україні зруйновано 236 об'єктів культури: 105 релігійних, 19 пам'ятників, 18 музеїв, 11 бібліотек, 83 історичних будівлі [6]. Слід відмітити, що на даний момент стан на об'єктів культури на окупованих територіях невідомий, але досвід доводить безжальне ставлення ворога до історично-культурної спадщини, приватної власності, пограбування та викрадення історично-культурних цінностей. Кількість злочинів щомісячно збільшується, за даними Української Гельсінської спілки з прав людини у Херсоні та Херсонській області з 24 лютого 2022 року по 24 лютого 2023 року задокументовано 1213 епізодів порушення прав людини серед цивільного населення, які вчинені російськими окупантами (воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид). В ході війни постраждало 1657 осіб, 355 людей загинуло та 497 людей поранено [7].

Доведено, що складність відновлення туристичної галузі Причорномор'я у повоєнний період буде пов'язана зі значними масштабами замінованих територій, порушеннями природних і міських

ландшафтів, катастрофічним станом природно-заповідного фонду. Акцентовано увагу на тому, що рекреаційний сектор узбережжя Чорного і Азовського морів туристичної галузі Херсонської області тривалий час знаходиться в окупації, що супроводжується пограбуваннями, руйнуванням, або навіть знищенням. Тому, у повоєнний період необхідно спрямувати зусилля на відновлення об'єктів туризму у міських і приміських зонах, які можна вважати безпечними тільки після висновків військових спеціалістів.

Досвід розвитку туризму у період повоєнного відновлення таких країн як Боснія і Герцеговина дозволяє розглядати перспективність туризму пам'яті, який зорієнтовано на внутрішніх та іноземних туристів. У науковій публікації Zeid A. Kassouha [8] представлено вдалі практики повоєнного відновлення міського ландшафту, порушеного під час воєнного конфлікту. Нами визначена необхідність дослідження відмінностей «чорного» туризму і туризму пам'яті, які мають спільні туристичні ландшафти, але прагнуть отримати різний туристичний продукт. Встановлено, що з позиції Zeid A. Kassouha туризм пам'яті є формою адаптації туризму до повоєнного контексту та підходом до формування історичної спадщини та меморіалізації. у цьому контексті ми акцентуємо увагу на цінності здобутків фахівців Українського інституту національної пам'яті, якими запропоновано вбачати в місцях пам'яті матеріальні маркери української ідентичності, які мають функцію консолідації Українського народу довкола трагічних подій та постатей вітчизняної історії [9]. Необхідно зосередити увагу на створення місць пам'яті, що передбачає вшанування захисників України, партизанського руху, підпілля. На деокупованих територіях багато місць, які відносяться до категорії «місць скорботи», які вже сьогодні мають власну історію.

Таблиця 1

Порівняння «чорного туризму» і туризму пам'яті

Характеристики	«Чорний» туризм	Туризм пам'яті
Туристи (хто?)	Іноземці (екстремальні туристи, журналісти, студенти); громадяни України (екстремальні туристи, журналісти)	Громадяни України, іноземці (члени українських діаспор, представники благодійних фондів, міжнародних та громадських організацій, науковці, діячі культури і мистецтва)
Характер туристичного продукту	Розважальний	Культурно-духовний
Рушійна сила подорожі (що спонукає здійснити подорож?)	Допитливість, пошук екстремальних відчуттів, давня мрія, професійна необхідність, популяризація власної особистості в певних колах.	Вшанування пам'яті загиблих родичів і співвітчизників, повага до героїзму Українського народу, відвідування родичів, професійна необхідність висвітлення історичних подій, особисті мотиви: генетична пам'ять, повага до національної належності, вдячність.
Фактор впливу на вибір	Популяризація серед прихильників екстремального туризму, свідомий або несвідомий вибір як продукт реклами.	Потреба вшанування та вдячності, пошук місця сили, творчий пошук, професійна необхідність, завжди свідомий вибір.
Очікування (які відчуття я прагну отримати?)	Доведення власної сміливості, досвід спілкування, пізнання елементів нової культури, виконання професійного завдання)	Духовна наповненість, гідність, гордість, єдність, творчі ідеї, інформація для професійної діяльності.
Матеріальні витрати	Передбачаються значні витрати, але пов'язані лише з конкретними послугами, мінімізація додаткових розходів на подорож.	Визначений бюджет, розрахований на сферу обслуговування, додаткові туристичні маршрути, розширення запланованої території туристичного ландшафту.
Залежність від безпеки	Опосередкована	Пряма
Розширення кола відвідувачів	Незначне, знижується з підвищенням рівня безпеки	Має чітку залежність від безпеки, кількість відвідувачів буде постійно збільшуватися
Важливість для розвитку туристичного ландшафту	Є індикатором безпеки. Поширення популярності серед прихильників знижувати попит у інших категорій туристів	Визначальний для розвитку регіону, індикатор змін.

Джерело: власні дослідження

Зміна відпочинково-розважального характеру туристичних послуг на культурно-духовний дозволяє визначити затребувані види підприємництва: виготовлення пам'ятних сувенірів, поліграфія, тематичні заклади харчування. Досвід країн Балканського півострова доводить, що форми туризму, які з'являються у повоєнний період є індикаторами змін. Зокрема, поява «чорного» туризму не можна вважати основним показником повоєнного відновлення. «Чорні» туристи, як правило, орієнтуються на задоволення цікавості, мають фіксований бюджет, який планується в залежності від пропозицій місцевого населення, які не є представниками туристичного бізнесу. Як правило, такі туристи після подорожі формують враження від подорожі на підставі особистих відчуттів та задоволення очікувань.

Туризм пам'яті є складової української ідентичності, яка виражає ставлення народу до своєї історії, консолідує Український народ довкола історичних подій та постатей вітчизняної історії. На сьогодні ідея Українського інституту національної пам'яті щодо створення трирівневої модель функціонування місць пам'яті (Український національний пантеон, Національний військовий меморіальний комплекс, сектори військових поховань, окремі могили, пам'ятники та пам'ятні знаки) є важливою розробкою дослідників, яку можна брати за основу для розбудови туризму пам'яті [9; 10; 11; 13].

У пошуках ресурсів відновлення туристичної галузі Херсонської області важливим є досвід Боснії і Герцеговини, який свідчить про ефективність туризму пам'яті у період повоєнного відновлення. Швидкість реагування підприємців і населення можна вважати індикатором змін. У своїх дослідженнях повоєнного відновлення Zeid A. Kassouha наголошує на необхідності розмежування «чорного» туризму і туризму пам'яті. Туризм пам'яті визначається дослідником як «посттравматичний афінний туризм», або «споріднений» туризм [8]. Такий зв'язок між цими різними за

характером видами туризму пояснюється спільною територією охоплення, зв'язком із однаковими історичними подіями. Але ці види не можна ототожнювати, оскільки замовниками туристичних послуг є різні категорії туристів, які кардинально різняться своїми мотивами, вподобаннями та очікуваннями. У відповідності до цього, туристичний продукт буде мати різне емоційне забарвлення та вартість. Прихильники «чорного» туризму, як правило, одноразово відвідують місця повоєнних країн, іноді декілька разів, але вони не пов'язані з пам'ятними датами, національними святами або особистими спогадами. Спостерігається чітка прив'язка до повоєнного ландшафту, який додається до визначених пам'яток, тому такий вид туризму вважається «доданим», але потребує спостережень і контролю, необхідних для виключення стихійності і порушень. Отже, основним напрямом відновлення туризму Херсонської області є розвиток туризму пам'яті, який може розглядатися перспективним напрямом економічного розвитку постраждалих територій. Вважаємо, що розвиток цього виду туризму буде поширеним і після відновлення розважально-відпочинкової мережі Причорномор'я.

Висновки та перспективи. Встановлено, що деокуповані території характеризуються порушенням природних ландшафтів та екосистем, забрудненням водних об'єктів, значною площею знищених лісових насаджень, знищенням об'єктів природно-заповідного фонду. Значна територія Херсонської області, у тому числі узбережжя Чорного та Азовського морів, переважна частина заповідного фонду, до сих пір знаходяться в окупації. Повернення території під контроль України буде супроводжуватися моніторингом та визначенням обсягів втрат, масштабами порушень і руйнацій як природної, так і соціально-економічної системи області. Визначено, що економіка регіону характеризується втратами через знищення матеріально-технічної бази майже усіх галузей, у тому числі і туристичної, руйнацію енергетичної

дорожньої, комунальної інфраструктури. Акцентовано на поступовому відновленні деокупованих територій, яке відбувається завдяки високому рівню патріотизму громадян, підтримці держави та міжнародних фондів.

Зазначимо, що до початку війни основними галузями економіки Причорномор'я було сільське господарство і туризм. Тому, відновлення у повоєнний період має базуватися на висновках щодо їх перспективності. Встановлено, що сільське господарство є основною галуззю економіки України, що відіграє ключову роль у геополітичному масштабі. З огляду на досвід країн повоєнного відновлення та популяризацію України у світі, визначаємо розбудову туризму умовою відновлення Причорномор'я. Доведено, що перспективними видами туризму у повоєнний період є туризм пам'яті, який важливий для громадян України та привабливий для іноземців. Слід зазначити, що цьому напряму туристичної діяльності передують період вшанування героїзму Українського війська, славетності нашого народу і його історії. Повоєнний період для галузі є часом зміни відпочинково-розважального характеру туристичних послуг на потребу духовно-емоційного збагачення особистості відвідувача місць пам'яті. Акцентуємо увагу на важливості пропозицій Українського інституту національної пам'яті щодо створення трирівневої моделі функціонування місць пам'яті. Врахування досвіду країн з повоєнним відновленням, зокрема, Боснії і Герцеговини, дозволять розмежувати «чорний» туризм і туризм пам'яті, які охоплюють одну територію і об'єкти, але відвідувачі мають різні очікування, поведінку і вимоги до туристичного продукту. Туризму пам'яті є перспективним напрямом розвитку галузі туризму постраждалих територій Причорномор'я.

Література

1. Україна отримала рекордні 244 млн грн туристичного збору. Державне Агентство Розвитку Туризму. 2022. URL:

<https://www.tourism.gov.ua/blog/ukrayina-otrimala-rekordi-244-mln-grn-turistichnogo-zboru> (дата звернення: 02.04.2023)

2. Великі втрати. Стало відомо, як постраждав туризм в Україні через війну. РБК-Україна. 2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/poteri-dohodov-stalo-izvestno-postradal-turizm-1655198708.html> (дата звернення: 03.04.2023)
3. Статистика буде: дані щодо сплати туристичного збору по областях за 2020 рік. Державне Агентство Розвитку Туризму. 2021. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/statistika-bude-dani-shchodo-splati-turistichnogo-zboru-za-2020-rik> (дата звернення: 31.03.2023)
4. У 2022 році сума туристичного збору в Україні скоротилася на 24%. Державне Агентство Розвитку Туризму. 2021. <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-suma-turistichnogo-zboru-v-ukrayini-skorotilasya-na-24> (дата звернення: 04.04.2023)
5. Моніторинг туристичних потоків Херсонської області у 2021 році за даними мобільного оператора «Київстар». Офіційний сайт Херсонської ОДА. 2022. URL: <https://khoda.gov.ua/mon%D1%96toring-turistichnih-potok%D1%96v-hersonsko%D1%97-oblast%D1%96-u-2021-roc%D1%96-za-dannimi-mob%D1%96lnogo-operatora-%C2%ABki%D1%97vstar%C2%BB> (дата звернення: 07.04.2023)
6. Під ударом: як українці відновлюють свої культурні пам'ятки. Наш Київ. URL: <https://nashkiev.ua/life/pid-udarom-yak-ukraintsi-vidnovlyuyut-svoi-kulturni-pamyatki> (дата звернення: 06.04.2023)
7. Рік повномасштабної війни у Херсоні та Херсонській області: узагальнення подій. Сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/rik-povnomasshtabnoi-viyny-u-khersoni-ta-khersonskiy-oblasti-uzahalnennia-podiy/> (дата звернення: 04.04.2023)

8. Kassouha Zeid A. Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity. Observations from Bosnia and Herzegovina. OpenEdition Journals. 2019. URL: <https://journals.openedition.org/viatourism/3984> (дата звернення: 30.03.2023)
9. Меморіалізація. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya> (дата звернення: 05.04.2023)
10. Сак Т., Білю І., Ткачук Ю. Еколого-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 38. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-6>.
11. Тараненко Г. Розвиток туризму в сучасних умовах: реалії та перспективи. Ефективна економіка. 2022. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9902>; doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.1.90>.
12. Плотнікова М. Ф., Якобчук В. П., Ходаківський Є. І., Войтенко А. Б., Колеснікова М. С. Державна політика реалізації туристичного потенціалу України. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 3. С. 102–112.
13. Про роботу Українського культурного фонду під час війни – 10й випуск дайджесту «Хроніки культурного фронту». URL: https://ucf.in.ua/news/16_04_2022 (дата звернення: 03.04.2023 р.)
14. Потравка Л.О. Необхідність структурних трансформацій економіки України в умовах перехідного періоду. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2011. № 2(2). С. 42-48.
15. Tanklevska N.S., Potravka L.O. Systematic Approach to the Solution of Transformation Research Problem of National Economy of Ukraine. Oblik i finansi. 2015. Vol. 68. P. 145.

- 16.Потравка Л.О. Модель трансформацій аграрного сектора України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. №. 20. С. 40-44.
- 17.Dudiak N.V., Potravka L.A., Stroganov A.A. Soil and climatic bonitation of agricultural lands of the steppe zone of Ukraine. Indian Journal of Ecology. 2019. Vol. 46 (3). P. 534-540.
- 18.Dudiak N.V., Pichura V.I., Potravka L.A., Stroganov A. A. Spatial modeling of the effects of deflation destruction of the steppe soils of Ukraine. Journal of Ecological Engineering. 2020. Vol. 21 (2). P. 166–177. doi: <https://doi.org/10.12911/22998993/116321>.
- 19.Pichura V., Potravka L., Dudiak N., Vdovenko N. Space-time modeling of climate change and bioclimatic potential of steppe soils. Indian Journal of Ecology. 2021. Vol. 48(3). P. 671-680.
- 20.Носирєв О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. Соціально-економічні проблеми і держава. 2022. Вип. 1(26). С. 55–68.
- 21.Моца А., Шевчук С., Серєда Т. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. Економіка і суспільство. 2022. Вип. 41. 442 с.

References

1. Ukraina otrymala rekordy 244 mln hrn turystychnoho zboru. Derzhavne Ahentstvo Rozvytku Turyzmu. 2022. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/ukrayina-otrimala-rekordi-244-mln-grn-turystichnogo-zboru> (date of access: 02.04.2023)
2. Velyki vtraty. Stalo vidomo, yak postrazhdav turyzm v Ukraini cherez viinu. RBK-Ukraina. 2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/poteri->

- dohodov-stalo-izvestno-postradal-turizm-1655198708.html (date of access: 03.04.2023)
3. Statystyka bude: dani shchodo splaty turystychnoho zboru po oblastiakh za 2020 rik. Derzhavne Ahentstvo Rozvytku Turyzmu. 2021. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/statistika-bude-dani-shchodo-splati-turistichnogo-zboru-za-2020-rik> (date of access: 31.03.2023)
 4. U 2022 rotsi suma turystychnoho zboru v Ukraini skorotylasia na 24%. Derzhavne Ahentstvo Rozvytku Turyzmu. 2021. <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-suma-turistichnogo-zboru-v-ukrayini-skorotylasya-na-24> (date of access: 04.04.2023)
 5. Monitorynh turystychnykh potokiv Khersonskoi oblasti u 2021 rotsi za danymy mobilnoho operatora «Kyivstar». Ofitsiinyi sait Khersonskoi ODA. 2022. URL: <https://khoda.gov.ua/mon%D1%96toring-turistichnih-potok%D1%96v-hersonsko%D1%97-oblast%D1%96-u-2021-roc%D1%96-za-dannimi-mob%D1%96lnogo-operatora-%C2%ABki%D1%97vstar%C2%BB> (date of access: 07.04.2023)
 6. Pid udarom: yak ukraintsi vidnovliuiut svoi kulturni pam'iatky. Nash Kyiv. URL: <https://nashkiev.ua/life/pid-udarom-yak-ukraintsi-vidnovlyuyut-svoi-kulturni-pamyatki> (date of access: 06.04.2023)
 7. Rik povnomasshtabnoi viiny u Khersoni ta Khersonskii oblasti: uzahalnennia podii. Sait Ukrainskoi Helsinskoi spilky z prav liudyny. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/rik-povnomasshtabnoi-viyny-u-khersoni-ta-khersonskiy-oblasti-uzahalnennia-podiy/> (date of access: 04.04.2023)
 8. Kassouha Zeid A. Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity. Observations from Bosnia and Herzegovina. OpenEdition Journals. 2019. URL: <https://journals.openedition.org/viatourism/3984> (date of access: 30.03.2023)

9. Memorializatsiia. Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya> (date of access: 05.04.2023)
10. Sak T., Bilo I., Tkachuk Yu. Ekoloho-ekonomichni naslidky rosiisko-ukrainskoi viiny. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. Vyp. 38. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-6>.
11. Taranenko H. Rozvytok turyzmu v suchasnykh umovakh: realii ta perspektyvy. *Efektyvna ekonomika*. 2022. No 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9902>; doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.1.90>.
12. Plotnikova M. F., Yakobchuk V. P., Khodakivskyi Ye. I., Voitenko A. B., Kolesnikova M. S. Derzhavna polityka realizatsii turystychnoho potentsialu Ukrainy. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2022. № 3. S. 102–112.
13. Pro robotu Ukrainskoho kulturnoho fondu pid chas viiny – 10i vypusk daidzhestu «Khroniky kulturnoho frontu». URL: https://ucf.in.ua/news/16_04_2022 (date of access: 03.04.2023 r.)
14. Potravka L.O. Neobkhidnist strukturnykh transformatsii ekonomiky Ukrainy v umovakh perekhidnoho periodu. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu*. 2011. № 2(2). S. 42-48.
15. Tanklevska N.S., Potravka L.O. Systematic Approach to the Solution of Transformation Research Problem of National Economy of Ukraine. *Oblik i finansi*. 2015. Vol. 68. P. 145.
16. Potravka L.O. Model transformatsii aharnoho sektora Ukrainy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*. 2016. №. 20. S. 40-44.
17. Dudiak N.V., Potravka L.A., Stroganov A.A. Soil and climatic bonitation of agricultural lands of the steppe zone of Ukraine. *Indian Journal of Ecology*. 2019. Vol. 46 (3). P. 534-540.
18. Dudiak N.V., Pichura V.I., Potravka L.A., Stroganov A. A. Spatial modeling of the effects of deflation destruction of the steppe soils of

- Ukraine. Journal of Ecological Engineering. 2020. Vol. 21 (2). P. 166–177.
doi: <https://doi.org/10.12911/22998993/116321>.
19. Pichura V., Potravka L., Dudiak N., Vdovenko N. Space-time modeling of climate change and bioclimatic potential of steppe soils. Indian Journal of Ecology. 2021. Vol. 48(3). R. 671-680.
20. Nosyriev O., Dedilova T., Tokar I. Rozvytok turyzmu ta industrii hostynnosti v stratehii postkonfliktneho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy. Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava. 2022. Vyp. 1(26). S. 55–68.
21. Motsa A., Shevchuk S., Sereda T. Perspektyvy pisliavoiennoho vidnovlennia sfery turyzmu v Ukraini. Ekonomika i suspilstvo. 2022. Vyp. 41. 442 s.